

Branko Marušič

O GROFU VILJEMU CORONINIJU KROMBERŠKEM*

Na praznični dan (dan vstaje slovenskega naroda), 22. julija 1957, je Goriški muzej po treh letih delovanja v gradu Kromberk, prvič odprl za javnost svoje zbirke. Takratni slavnostni govornik je v otvoritvenem zanosu omenil, da se grad, ki je nekoč pripadal fevdalni gospodi, gospodarici nad nemočnimi tlačani, odpira sedaj ljudem, nekdanjim tlačanom. Poznavalci razmer so po končanem govoru zmajali z glavami rekoč, grof Viljem Coronini Cronberg (1905–1990), zadnji lastnik kromberškega gradu, pa zares ni bil človek, ki bi mu lahko oponašali tako ravnanje in odnos. Očitno je govornik sledil stereotipu, ki je bil med Slovenci zelo razširjen, kadar so govorili o razmerju med fevdalnim gospodom in podložniki.¹ Podatek, da so bili grof Viljem Coronini Cronberg, kot tudi njegovi predniki, izjemne osebnosti kulturnega življenja Gorice in Goriške, bi bil tistega dne še posebej vreden omembe.

Ko so 12. septembra 1964 odprli še dodatne prenovljene prostore kromberškega gradu je otvoritvi prisostvoval tudi dr. Ivo Juvančič, nekdanji semeniški profesor v Gorici, takrat pa znanstveni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Razmere v Kromberku je dobro poznal, saj je tu redno obiskoval domačega župnika in glasbenika Vinka Vodopivca; v Gorici pa je stanoval v Via Orzoni, nedaleč od Coroninijevega gradu na Cingrofu. Dr. Juvančič je takrat v pogovoru z znanci omenil, pol za šalo pol zares, da bi si grof Viljem Coronini zaslužil kako partizansko odlikovanje, ker je bil nekakšen neformalni predsednik gospodarske komisije kromberškega OF oziroma NOO odbora; prenekateri vol iz njegove kromberške štale je namreč končal pri partizanih, v bližnjem Trnovskem gozdu.

Sožitje prebivalcev Kromberka z grofi Coroniniji se začenja morda tedaj, ko so proti koncu 15. stoletja prišli na Goriško, a zagotovo od začetka 17. stoletja, ko so dobili sodno in upravno oblast nad Kromberkom in Lokami. Coroniniji so s svojo posestjo temeljito zaznamovali Kromberk, saj je z njihovim prihodom izgubil staro ime Stran.² Središče kromberške posesti Coroninijev je bil grad. Namen tega prispevka ni, da bi prikazal zgodovino Coroninijeve posesti v Kromberku in Lokah, pač pa je le opozorilo na nekatera dogajanja v zgodovini gradu po drugi svetovni vojni.³

Grad Kromberk, ki je bil težko poškodovan v prvi svetovni vojni, je bil do začetka druge svetovne vojne, razen dveh severnih stolpov, skoraj v celoti obnovljen. Potem je bil znova poškodovan septembra 1943, v času goriške fronte, splošne ljudske vstaje na Primorskem. Takrat je zgorela knjižnica z okoli 10.000 zvezki in veliko dragocenih predmetov ter umetniških del. Po končani vojni se je grof Viljem podobno kot deset let pred tem znova lotil obnove. Septembra 1947 je z novo državno mejo Kromberk prišel v Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Takrat je tudi zamenjal lastnika, ko je Komisija za agrarno reformo okraja Gorica z začasno odločbo št. II. 104/2-52 z dne 29. marca 1948 v korist zemljiškega sklada razlastila 175,0382 ha nepremičnin v lasti grofa Viljema in solastnikov grofa Franca Jožefa ter grofice Nicolette Coronini. Razlaščene so bile vse stavbe in naprave, »z vsem živim in mrtvim kmetijskim in gozdnim inventarjem ter z vsemi postoječimi pridelki in zalogami lesa.« Razlaščeni niso imeli pravice do odškodnine, imeli pa so

* Referat je bil prebran na srečanju *Giornata di studi in onore di Guglielmo Corinini Cronberg (1905-1990) nel centenario della nascita* (Gorica, 12. 11. 2005). Za objavo je bil nekoliko dopolnjen.

¹ Ob izletu članov tolminske čitalnice 1. maja 1869 na Kozlov rob nad Tolminom je časopisna vest (*Domovina* 14. 5. 1869, št. 10) med drugim poročala, da so pesmi in govori "doneli po grajskih razvalinah [grad je bil nekaj časa v lasti tolminskih glavarjev grofov Coroninijev], v katerih so nekdanj stanovali mogočni grofi in s tlako tlačili zdaj prosto ljudstvo."

² Simon Rutar, *Stran-Kromberg*. V: *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške*. Gorica 1896, 29-32.

³ Podatki o obnovitvenih delih na gradu Kromberk vse do leta 1977 so povzeti po vodniku Petra Krečiča *Grad Kromberk* (Ljubljana 1977).

možnost pritožbe. V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici, v katerem hranijo ta dokument, ni najti kake pritožbe razlaščenih Coroninijev. Nahaja pa se pojasnilo odvetnika Josipa Grudna iz Gorice (26. 4. 1948), da je kot lastnik kromberške posesti še vedno vpisan grof Carlo Coronini Cronberg, sin grofa Alfreda ter oče grofice Nicolette ter grofov Franca Jožefa in Viljema.⁴ Začasna odločba iz leta 1948 je bila 4. junija 1952 potrjena z novo odločbo (štev. II. 104/2-52, OLO Gorica, Oddelek za gospodarstvo). Obrazložitev je sporočala, da je posest grofa Viljema Coroninija in solastnikov priznana kot veleposestvo in je lastniki sploh niso obdelovali, zato se je razlastila na podlagi zakona o agrarni reformi slovenske vlade (Predsedstvo SNOS 17. 12. 1945). Lahko še dodamo, da je zemljiški sklad, v katerega je prišla po drugi svetovni vojni v Sloveniji zaplenjeno in razlaščeno premoženje, razpolagal z 266.500 ha zemlje. Delež veleposestnikom razlaščene zemlje je znašal v tem skladu 16% (42.640 ha),⁵ v veleposestniškem deležu so bili Coroniniji zastopani z 0,41%.

Grad so na prelomu štiridesetih in petdesetih let nekoliko preuredili za potrebne gozdarske šole. Jeseni leta 1954 pa se je vanj vselil Goriški muzej, ustanovljen dve leti pred tem. Vselitev je omogočil sklep Mestne občine Nova Gorica (21. 7. 1954). Muzej se je lotil postopne obnove notranjščine, nepozidana sta ostajala še vedno oba severna grajska stolpa. Tedanja obnova je posegla v notranjščino, zlasti zaradi statike, so bili verjetno po nepotrebem v dvorani v prvem nadstropju, postavljeni ob severno stranico gradu, vlti betonski stebri, da so nosili betonsko ploščo dvorane v drugem nadstropju. Stebri so naredili nekaj preglavic arhitektu Janezu Suhadolcu, ki je urejal notranjost gradu predvsem v letih 1969-1972. Leta 1965 je bil zgrajen eden od dveh severnih stolpov. Po potresu leta 1976 pa se je začela dokončna ureditev notranjosti in zlasti zunanosti gradu. V kasnejših letih se je pričela urejati tudi okolica gradu, dela še danes potekajo.

Pri obnovi gradu in njegove okolice se je uprava Goriškega muzeja večkrat zatekla po navsote k grofu Viljemu Coroniniju. V notranjosti gradu so grofa motili predvsem stebri, ki so nosili betonsko ploščo dvorane v drugem nadstropju. Svetoval je tudi vzidavo kamnitih portalov v vratne niše, kjer jih ni bilo. Nejevoljen je bil, ker se je prostor grajske kapele v pritličju jugovzhodnega stolpa spremenil v gostinsko sobo, tudi zato, ker je bila v kleti kapele grobnica. To pa so leta 1958 izpraznili in prostor zasuli, da je bil par let nato znova izkopan in spremenjen v skladišče za potrebe gostinskega obrata. Grof Coronini je svetoval tudi ureditev grajskega parka. Imel je idejne načrte že iz časa, ko je bil lastnik gradu. Iz enega od vodnih izvirkov na Škabrijelu naj bi pritekla voda in se pretakala po kaskadah, ki so bile postavljene na vzpetini in v osi gradu ter vodnjaka na severni strani gradu. Ta zamisel se ni uresničila, ker muzej ni bil in ni lastnik vinogradov, saj bi le tako mogel slediti grofovemu nasvetom in predlogom. Muzej je izbral drugačno ureditev neposredne in bolj oddaljene okolice gradu.

Potem, ko se je v grad Kromberk preselil Goriški muzej, je bil grof Coronini očitno zadovoljen, da je bila zgradba namenjena kulturni ustanovi. Leta 1958, tri leta po podpisu Videmskega sporazuma (20. 8. 1955), ki je pred petdesetimi leti močno odprl dotlej skoraj povsem zaprto državno mejo med Italijo in Jugoslavijo, je z upravo muzeja navezal stike, da bi z zamenjavo umetniških del, pridobil kamnito plastiko troglavo nimfo s plesočimi figurami v parku gradu Kromberk. 20. septembra 1958 sta Goriški muzej in grof dr. Viljem Coronini Cronberg (tako je podpisan v pogodbi) sklenila pogodbo, s katero je grof pridobil omenjeno skulpturo (v pogodbi piše, da gre za kip visok 2,35 m iz apnenca in da izvira iz sredine 18. stoletja⁶). Muzej je z zamenjavo obogatil svoje zbirke z dvema potretoma slikarja Jožefa Tominca (zakonski par in portret Iginia Scarpe) in fragmentom oltarne podobe iz kapele gradu Kromberk slikarja Franca

⁴Dopis odvetnika Grudna pomotoma navaja Franca Jožefa Coroninija kot dva solastnika Franca in Jožefa Coroninija. To napako ponovi tudi odločba OLO Gorica z dne 4. junija 1952.

⁵Enciklopedija Slovenije . 1. Ljubljana 1987, 20.

⁶Skulptura se nahaja danes v parku Coronini v Gorici. V opisu parka je zapisano, da je to kiparsko delo "Ecate triformis di epoca romana" (www.comune.gorizia.it). Očitno je torej, da je starost spomenika, zapisana v darilni pogodbi, olajšala skulpturi, ki je mnogo starejšega datuma, pot preko državne meje. Kakorkoli že, legitimni lastnik skulpture je bil, ne oziraje se na odločbo o razlastitvi, le grof Viljem Coronini Cronberg.

Kavčiča. Mesec dni nato sta grof Viljem in Goriški muzej podpisala pogodbo, s katero sta zamenjala še dve Tominčevi podobi (portret moža in portret žene) v Coroninijevi lasti z kamnitim Coroninijevim grbom iz gradu v Kojškem ter biljardno mizo iz gradu Lože pri Vipavi, oboje je hranil Goriški muzej. Pomladi leta 1962 je sledila še tretja pogodba. Z njo je Goriški muzej za dve tapecirani obstenski klopi z naslonjalom (sredina 18. stoletja) in biedermajersko zofo pridobil Tominčev portret meščanke.⁷

Leta 1966 je Goriški muzej grofa Coroninija povabil na Gradišče nad Prvačino k odkritju spominske plošče ob stoletnici smrti slikarja Jožefa Tominca. Takrat se je srečal s slovenskim umetnostnim zgodovinarjem Francetom Steletom; sledila je velika Tominčeva razstava v Ljubljani. Muzejski delavci so se tudi zaradi drugačnih informacij in nasvetov zatekali k grofu Coroniniju (na primer gradivo o zgodovini gradu Kromberk, gradivo o kmečkem puntu l. 1713). Vedno so bili lepo sprejeti in poučno se je bilo z grofom Coroninijem pogovarjati tudi v slovenskem jeziku, ki ga je tudi zaradi svojih poliglotskih sposobnosti dobro obvladal.

Podobo grofa Coroninija in njegove sestre grofice Nicolette (1896–1984) bi lahko podali tudi prebivalci Kromberka in Lok. Veliko je bilo med njimi takih, ki so imeli s Coroniniji kolonsko pogodbo. Grofovo imetje, ki so ga koloni uporabljali, je bilo oktobra 1947 natančno popisano.⁸ Coroniniji so bili na njihovo kromberško posest močno navezani. Zaradi slabih izkušenj z gradom v Kromberku so del družinskega imetja še med vojno preselili v Benetke, kjer sta živela Viljemova in Nicolettina mati grofica Olga Westphalen Fürstenberg (1869–1954) ter brat Franc Jožef (1899–1964). Hčerka je v Benetkah živečo mater in brata v pismih, ki jih je pisala v francoskem jeziku, obveščala o razmerah v Gorici in Kromberku. Tako je 15. maja 1945 sporočala, da vlada v Kromberku popoln mir in so ljudje srečni (*“A Cronb., tout est en absolue paix et les gens heureux.”*); ko je bila v Kromberku, so jo mladi domačini pozdravili: *“Živio contessina!”*⁹

Coroninije so Kromberžani spoštovali. Grofica in grof Coronini sta znala vzpostaviti prave človeške stike, ki jih niso obremenjevali niti narodnostni niti socialni predsodki. Iz pripovedovanja domačinov ni bilo nikdar o Coroninijih slišati najmanjše žal besede. Veliko dokazov takega sožitja hrani Državni arhiv v Gorici v fondu Coronini Cronberg. Ohranjeno je veliko pisem, dopisnic in razglednic, ki so jih pisale predvsem grofici v slovenskem jeziku kromberška dekleta in žene v času med obema vojnoma, med drugo svetovno vojno in po njej. Grofica Nicoletta (Colette, Nikoleta) je bila prednica kromberške Marijine družbe in je imela ob koncu petdesetih letih prejšnjega stoletja v Kromberku v slovenščini nekaj predavanj z izrazito versko vsebino. Predavanja so bila povezana z Miklavževanji in obhajanjem godovnega dne grofice (6. december: sv. Miklavž: Nikolaj, Nikolaja).

Nedavno je Kromberžanka Bojana Pavšič, poročena Mertl in Zajko, taboriščnica v Auschwitzu v letih 1944–1945, obujala spomine na Coroninije in med drugim povedala, da je grof Viljem pravico do polovičnega pridelka (na tem je temeljil kolonski odnos – mezzadria) uveljavljal le pri vinu in še pri tem je svojim kmetom poskrbel brezplačna škropiva za ohranjanje trt pred boleznimi. Ti spomini pa se ne skladajo z navedbami o uporabi kromberških kolonov, ko jim je grof Coronini naložil po letu 1920 novo dajatev: polovico pridelka sadja.¹⁰ Bojana Pavšič, ki si je takrat, ko je živela izven Kromberka (tik pred in med drugo svetovno vojno), dopisovala z grofico Nicoletto, je še povedala, da je družina Coronini imela svojo klop v kromberški cerkvi. Grofica se je pri maši najraje pomešela med Kromberžane, z njimi se je pogovarjala v lepi slovenščini. Ob nedeljah je k maši v kromberški cerkvi prihajala iz Gorice peš. Dodala je še, da je grof Viljem skoraj dnevno prihajal v Kromberk s kolesom, spremljal ga je pes. Obiski so prenehali, ko je bil grad septembra 1943 poškodovan.

25. junija 1944 so Nemci zaradi partizanskih akcij zaprli v goriških zaporih 30 prebivalcev Kromberka in Lok. Takrat so nemški vojaki hudo pretepli tudi oskrbnika kromberškega gradu

⁷ Arhiv Goriškega muzeja Nova Gorica.

⁸ Pokrajinski arhiv Nova Gorica, OLO Gorica, Tehnična enota, 407/B, spis 1273/1-55.

⁹ Archivio di Stato di Gorizia, Fondo Coronini Cronberg, Atti e documenti, b. 470, f. 1483.

¹⁰ Ciril Zupanc, Kromberk – Loke v narodnoosvobodilnem boju. Nova Gorica 1974, 5.

Franca Vižina Pavlinovega; v silosu so namreč našli bunker za hrano. Po teh množičnih aretacijah pa tudi kasneje, je grofica prejela več sporočil (bila so napisana na najrazličnejše vrste papirja in brez datuma) zaprtih Kromberžanov (iz zapora so prišla po tajnih poteh) s prošnjo za posredovanje pri izpustitvi. Tako ji je pisal Ivan Mačus (roj. 1910; Kromberk 98), kmet in oče petih otrok: »*Prosim cenjena grofica Korenini Ako je mogoče napraviti kak korak do komande nemške, prosit žame ki sem bolan imam vse dokumente zdravniške samo tukaj me nečejo priznat. Zato prosim če je mogoče pogledat že jutri. Vljudno prosi Maču Ivan.*«¹¹ Odvetnik v Gorici, dr. Peter Medvešček, jo je 26. januarja 1945 prosil v nemško napisanem pismu, da bi posredovala pri Obersturmbannführerju Bauerju ali pri komandantu Wutheju (Wutteju), da ne bi v Nemčijo odpeljali Rozalije Karare (poročene Pavlin; roj. 1903) in njenega brata Rajmunda (roj. 1914), saj nista politični osebnosti in nimata nobene povezave s komunisti (*»keinen Verbindungen mit den Kommunisten gestanden sind«*).¹² Intervencije grofice pri nemških oblasteh so bile le deloma uspešne, a vendar tako pomembne, da je bila njena fotografija hkratu z opisom posredovanj objavljena v knjigi Dorice Makuc o goriških Slovenkah v nemških taboriščih.¹³ Kronika dogodkov med drugo svetovno vojno Kromberku¹⁴ omenja, da je zaradi posredovanja grofice Coronini in *»nekega belogardista iz Tolmina«* enajstim dekletom in ženam iz Kromberka ter Lok uspelo priti iz goriških zaporov in se tako rešiti pred intencijo v Nemčiji.

Grof Viljem kot grofica Nicoletta Coronini sta bila drugačna od tiste podobe grofa, ki se je ustvarila skozi stoletja zlasti med slovenskim narodom. Slovenci lastnega in izvirnega plemstva niso imeli, če pa je komu uspel tak družbeni podvig, je potonil v kozmopolitstvu. Od tod tudi posebna razmerja, kar se je kazalo tudi v zgodovinopisju, ki šele v zadnjem času opozarja na mnogostrano vlogo in pomen plemstva v preteklosti Slovencev.

Vezi med prebivalci Kromberka in Lok in rodbino Coroninijev so bile polne obojestranske naklonjenosti in spoštovanja. Ko je grofica umrla (1984), je grof Viljem najel avtobus, da so se Kromberžani in Ložani v večjem številu udeležili njenega pogreba. Vezi ostajajo še danes, saj se prebivalci teh dveh krajev udeležujejo vsakoletnih maš zadušnic za Coroniniji.

Za konec ni nepomembno dodati tudi sledeče. Stari oče Viljema Coronini Cronberga grof Alfred (1846–1820) je vidno deloval v slovenski politiki na Goriškem v zadnjem desetletju 19. stoletja. Bil je deželni in državni poslanec, izvoljen v slovenskih predelih dežele Goriško-Gradiške. Opredeljeval se je deželsko in bil je nad nacionalizmi, ki so bili značilnost časa, v katerem je živel. Znal pa je prisluhniiti Slovincem, zlasti takrat, ko so bile kršene njih temeljne človeške pravice. Od tod tudi njegova naklonjenost ljudem med katerimi je živel. Tudi rojen je bil na slovenskih tleh, v Boštanju pri Sevnici. Dr. Henrik Tuma se je v svojih spominih zapisal, da je imel grof Alfred hud spor z goriško mestno oblastjo in je bil zaradi upora zoper oblast celo priprt. Od takrat dalje je črtil *»italijansko strankoc«*: *»Že kot grof je imel veliko ugleda med Slovenci. Ker je bil zelo radikalen in dosleden, je imel tudi silen vpliv na poslance. Mene je cenil zaradi mirne in trdne volje.«*¹⁵

¹¹ Archivio di Stato di Gorizia, Fondo Coronini Cronberg, Atti e documenti, b. 470, f. 1483. Mačus je bil odpeljan v Nemčijo.

¹² Archivio di Stato di Gorizia, Fondo Coronini Cronberg, Atti e documenti, b. 279, f. 719. Rozalija Karara je bila aretirana 2. januarja 1945, odpeljana je bila v Nemčijo, umrla je v taborišču Bergen-Belsen 30. aprila 1945. Rajmund Karara pa je mauthausensko taborišče preživel.

¹³ Primorska dekleta v Nemčijo gredo. Gorica 2005, 111-125.

¹⁴ Mirko Pavlin - Albert Rajer Borut, Kronika krajevne skupnosti Kromberk-Loke. Kromberk-Loke 1986, [33]

¹⁵ Iz mojega življenja. Spomini, misli, izpovedi. Ljubljana 1997, 208.